

САБЈЕТОВАЊЕ У СТОЛИЦАМА

Близу Крупња иази се рудник антимона, Столице, који су Нијемци одмах после упада у Југославију узели и наставили експлоатацију. Ради обезбјеђења рудника они су држали у Крупњу свој гарнизон од двјестепедесет људи. Да би се могло почети остваривање замисли друга Тита о стварању слободне територије у западној Србији, требало је ликвидирати њемачки гарнизон у Крупњу. У том циљу Главни штаб Србије издао је 19. августа наређење штабу Ваљевског одреда да, са половином Колубарске чете (око шездесет бораца), Азбуковачком и Подгорском четом што прије нападне и ослободи Крупањ. Крајем августа штаб Ваљевског одреда прешао је из околине Ваљева на крупњањски сектор и почео да прикупља потребне податке о снази непријатеља и да припрема напад. У међувремену штаб је дошао у везу са војно-четничким одредом Зечевић—Мартиновић и направио с њим договор о заједничким акцијама. Тако је у нападу на Крупањ учествовао осим Ваљевског партизанског одреда и одред Зечевић—Мартиновић, у свему око петстопедесет бораца наоружаних пушкама, пушкомитраљезима и бомбама.

Борба је почела 1. септембра увече нападом на рудник Столице одакле је њемачка стража, око десетак људи, одмах побјегла чим су наши запуцали. У самом Крупњу, њемачки отпор био је брзо сломљен, али су се Нијемци забарикадирани у болници, једној новој, солидно грађеној згради на крају вароши. Због тога је борба за ослобођење Крупња трајала два дана. Другог дана дошли су у помоћ опседнутом гарнизону авиони који су бомбардовали и митраљирали наше положаје и саму варошицу, али људских жртава није било. Трећег дана Нијемци су под заштитом авијације успјели да се извуку из опкољене зграде и да побјегну пут Ваљева. Наши су то примјетили и надали се за њима у потјеру пријеким путем. Направили су засједу на друму Завлака — Ваљево и заробили око осамдесет немачких војника и подофицира. Један дио њемачког гарнизона распрштао се по околним селима. Селаци су их јављали штабу у Крупањ, који је слао патроле по селима; оне су похватале још тридесетак Нијемаца. Тако је број заробљених њемачких војника износио сто и десет. Осим тога, наши су запли

Јенили приличну количину оружја, муниције, војничких одијела, ћебади и разноврсних животних намирница. Ту је било грчких сардина, холандског сира, данског бутера, француске чоколаде, Гавриловићеве саламе. Знали смо да су Нијемци пљачкаши крупног калибра, али да су по поробљеној Европи напљачкали толико да деликатесима могу хранити и обичне војнике то нисмо ни слутили.

У згради бившег среског начелства налази се команда мјеста. Око ње ври: много наших бораца у зеленкастим униформама и кратким њемачким — све из недавног ратног плијена, затим сељаци из околних села који су дошли да виде своје или да сврше неки посао у команди. У Крупњу се нисмо дуго задржавали, него смо одмах продужили за Столице, гдје се већ неколико дана налази друг Тито.

Изнад самог рудника Столице налази се, поред цесте која води из Крупња у Лозницу, група барака у којима су некад становали радници, и једна мала вила, директоров стан. Ту се смјестио друг Тито са својим најближим сарадницима и малом оружаном пратњом. Поред друга Тита на Столицама смо затекли: Александра Ранковића — Марка, Ивана Милутиновића и Иву Рибара — Лолу.

Друг Тито и остали другови дочекали су нас веома срдечно. Послије скромног ручка сједели смо у бившој радничкој трпезарији и разшварали. Иако је наш Главни штаб стално одржавао везу с другом Титом који је на тај начин — и за време док је још био у Београду — био обавијештен о свему што смо ми радили на терену, он се живо интересовао за све војне и политичке проблеме, пажљиво слушао наша излагања, постављао низ питања улазећи у најситније појединости живота наших одреда, као што су: исхрана и одијевање, смештај рањеника, политичко-културни рад у одредима и тако даље.

Друг Тито нам је причао о свом састанку са Дражом Михаиловићем. У првој половини септембра мјесеца одмах по доласку на територију коју је ослободио наш Ваљевски одред, друг Тито је тражио могућност да се састане са Дражом Михаиловићем, да би лично могао да види да ли је могућа сарадња с тим пуковником који изјављује да је против окупатора, али који својим ставом ирактично кочи развитак народноослободилачке војске. Састанак је организовао Милош Минић, који је тада био инструктор Покрајинског комитета Партије при Окружном комитету за Ваљево. Састанак је одржан у селу Струганику код Мионице у кући војводе Живојина Мишића. С друшм Титом били су Милош Минић и Обрад Стефановић. Од стране четника дошли су Дража Михаиловић, Драгиша Васић и мајор Мишић, син војводе Мишића. На томе састанку није дошло ни до каквог споразума. Дража је остао при свом ставу да за борбу још није вријеме, али је изјавио да ничим

неће ометати нашу акцију тражећи од нас да га не нападамо у нашим лецима. Дража је, казивао је друг Тито, однекуд претпоставио, да је Тито Рус. Мислећи да је он, као Рус, најобавештенији о ситуацији у Југославији, говорио му је да су Хрвати криви за пропаст Југославије, да Хрвати као цјелина врше злочине над Србима у Хрватској и Босни и Херцеговини и да ће за то колективно одговарати. Најзад, Дража се жалио Титу што су наши другови у ваљевском крају називали Дражу и његове четнике гибаничарима.

Испричали смо другу Титу све што смо дознали о Дражи Михаиловићу за вријеме нашег боравка на терену у Србији.

По мишљењу друга Тита, Дража игра дволичну улогу и врло је вјероватно да има везу с Нијемцима преко Недића. Али у нашој тактици према Дражи Михаиловићу ми се морамо руководити не оним што Дража лично значи, него оним што он објективно представља — један дио наше буржоазије која је антиосовински расположена. То њено расположење није борбено расположење; она ће да прави све могуће комбинације, али — избегавајући опасности. Било би погрешно мислити да, она сада нема утицаја на шире слојеве народа у Србији. Стога, у раскринкавању става Драже Михаиловића треба бити гибак, упоран и стрпљив. Само тако моћи ћемо политички изоловати Дражу Михаиловића.

Говорећи о мишљењу извјесних нестрпљивих људи, који су мислили да треба ликвидирати Дражу Михаиловића и његов штаб на Равној шри, друг Тито је казао да би то била политичка погрешка. Није тешко војнички ликвидирати Дражу Михаиловића, али за наш покрет и његов развитак битно је ликвидирати Дражу политички. Тек онда војничка ликвидација биће без икаквих политичких компликација, Осим нашег политичког рада у масама на раскринкавању Драже Михаиловића, додао је друг Тито, помоћи ће и сам развитак оружане борбе против окупатора, која ће увлачити у акцију све већи број људи и која ће натјерати Дражу да заузме одређен став. Тада ће сваки патриота моћи да види и оцјени шта је Дража Михаиловић. Сумње бити не може да ће то ићи у прилог развитку народноослободилачког покрета.

То су биле углавном, мисли друга Тита о Дражи Михаиловићу. Друг Тито, смијући се, причао нам је како је мајор Мишић покушавао да дозна ко је Тито. Било му је незгодно да то директно пита, него му је два пута рекао: „Ви сте мени јако познати, где смо се ми видели?“ На то њму је друг Тито кратко одговорио да га сигурно с неким замењује, јер се нигдје нису могли раније видјети. То је можда и појачало код Драже увјерење да је друг Тито Рус, официр совјетског генералштаба, који је послат у Југославију да диже устанак.

Провели смо у разговору неколико сати. Друг Тито је био одлично расположен. Послије разговора о политичким и војничким питањима, радо је слушао наша казивања о разним доживљајима на терену.

Кад смо изашли из бараке, падало је вече. У котлини у којој је лежало мало насеље било је тихо, Вече је било благо, право вече ране јесени када више нема жеге, а још нису наступили кишни дани и непријатна хладноћа.

Сутрадан по нашем доласку на Столице Фића и ја упутили смо се у Крупањ да помогнемо тамошњим друговима у послу, јер савјетовање ради којег смо дошли још неће почети — чекамо делегате из осталих крајева Југославије.

У Крупањ смо стигли рано изјутра; око команде мјеста већ је било доста и војника и цивила. Варошицу заправо чини једна улица: стотињак кућа, већином приземних, неколико крчми и бакалница, двије-три јавне установе. Крупањ је право среско мјесто у коме је организована народна власт, и то не само народни одбор тога мјеста, него и срески народни одбор који повезује рад сеоских одбора и који је за све њих ауторитет.

Дуго смо разговарали у среском одбору с њешвим председником о организацији власти и о односу између команде мјеста и среског одбора. Како се руши туђинска власт, у томе смо имали извјесна искуства, али како се изграђује наша власт, нисмо имали баш никаквог. Ту није помогло књишко знање, јер ово што радимо толико је својеобразно и оригинално, да нам искуство других може послужити само у општим линијама. Договорили смо се да се сеоски одбори бирају јавно на скуповима сељана и одредили им као главни задатак исхрану одреда и чување личне и имовне безбједности грађана. Забрањено је да сељаци са ослобођене територије одлазе у окупиране градове без нарочитог одобрења војних власти.

С попом Владом Зечевићем обишли смо војну болницу која је смјештена у једној приватној кући зато што је болничка зграда оштећена у току борбе за ослобођење Крупања. У болници је било око двадесет рањених и неколико болесних другова. Смјештени су добро, сваки има свој кревет, храна им је добра, у собама је чисто. Слабо стојимо са завојним материјалом, јер стално пристижу нови рањеници, а резерве су веома мале. Рањеници су добро расположени и једина жалба коју смо чули била је да немају — књига. Један црномањаст младић, са завојем на руци, обраћајући се Фићи рече:

— Е, кад би имали књигу „Како се калио челик“, па да Је заједнички читамо, као у чети, биле би нам ране упола лакше!

Изашли смо из болнице управо у тренутку када је пролазила колона њемачких заробљеника. Вило их је око стотину. Враћали су се с рада — раскрчивали су рушевине кућа које је срушила њемачка авијација прије неколико дана. Пратили су их наоружани партизани. Мало необична слика. Мислим да ови њемачки војници, који се лијено вуку у колони, никад нису ни помислили да могу бити у Југославији ратни заробљеници — тако су они лако ушетали у Југославију и тако су се у њој сигурно осјећали.

Заробљеници су смјештени у једну велику собу у згради ко- хманде мјеста. Петорицу од њих, наш војни суд осудио је на смрт. То су били према исказу једног заробљеника Аустријанци, геста- повци и ратни злочинци. Један од њих, на питање зашто Нијемци убијају и пљачкају по Србији, рекао је без увијања: „Па то је и право побједника“. Та петорица налазе се у затвору и данас ће над њима бити извршена пресуда, Са осталим заробљеницима поступа се добро. Храну добивају исто као и наши борци, слобод- но излазе у двориште, нико на њих не виче нити их ко вријеђа.

Пошли смо са командантом мјеста да видимо заробљенике. Стајали су у гомили, све млади људи, препланули од сунца, здрава изгледа. Ишао сам од једног до другог и питао њих двадесетак шта су по занимању. Све су то били радници и сељаци, занатлије, ионеки намјештеник.

Тада сам још имао извјесних илузија о поданицима Хитле- рове Њемачке, па сам покушао да вршим агитацију међу овим радницима и сељацима у зеленкастим униформама.

— Зашто ви ратујете? запитао сам једног заробљеника.

Гледао ме је и ћутао.

— Хајде, реци отворено, наставио сам.

— Па „фирер“ је наредио да се боримо за нови поредак, за право малог човјека, а против плутократије, одговорио је Нијемац после кратке станке.

— Добро, а зашто сте онда напали Русију? Знате ли ви ко тамо влада и каква је то држава? питао сам заробљеника.

— Русија је радничко-сељачка република, промуцао је Нијемац.

— Ја још могу да разумијем да сте ви поверовали Гебелсу да идете у поробу против плутократије кад сте кренули на Фран- цуску и Енглеску, али против какве плзтжратије сте кренули на Исок, кад знате да је тамо радничко-сељачка држава, питао сам Нијемца који ме је збуњено гледао.

— Па морали смо, били смо већ мобилисани, одговорио је он несигурним гласом.

— Знате ли ви ко је Карл Либкнехт? питао сам.

— Не, рекао је заробљеник кратко.

— А зна ли ико од вас? питао сам остале.

Сви су ћутали. Нико од тих стотину њемачких заробљеника, од којих је сигурно осамдесет било радника и сељака, није ни по имену знао јуначког сина немачког народа.

Густ мрак је обавио несрећну Њемачку, мислио сам у себи. Десетине хиљада њених најбољих синова поубијале су фашистич- ке звјери или их побацале у логоре и тако обезглавиле њемачке трудбенике.

— Знате ли ви ко је Телман? упитао сам.

Ћутали су. После подуже станке зачу се из задњих редова један бојажљив глас:

— То је комунистички председник.

Говорио сам им о Хитлеровом нападу на Совјетски Савез, покушао сам да им објасним да они не ратују за неки „нови поредак“ и социјализам, него за њемачке банке и капиталисте. Тиме ће они навући на себе страшну мржњу свих поробљених народа и скупо платити звјерства која чине у окупираним земљама, а нарочито у Југославији. Рекао сам им ко је био Карл Либкнехт и додао: ако не могу да буду као Карл Либкнехт, нека буду као њихов земљак, храбри партизан Посавског одреда Хари, њемачки војник који је из Београда побјегао међу посавске партизане и ту се убрзо прославио својим јунаштвом. Треба да са оружјем бјеже к нама да се заједно боримо за слободу и истински бољи живот малог човјека.

Призор је био необичан. Усред Хитлерове „европске тврђаве“ стоји стотињак војника Хитлерове армије, побјеђен и разоружан, у овом мјесташцу забаченом у планинама Србије. Међу њима стоји човјек у отрцаном сељачком гуњу и њих, њемачке трудбенике подсејаћа на њихову дужност и позива их да ту дужност изврше. А Нијемци и не трепћу, њихова су лица као маске. Нико ни изразом очију ни покретом главе не даје знака, да се слаже са оним што сам говорио. Можда је неки од њих и саосјећао са мном, али се бојао да то пред осталима покаже.

На растанку сам их запитао да ли знају шта је са њиховим друговима који су у затвору. Нису знали. Рекао сам им да су они као гестаповци осуђени на смрт и да ће данас бити стријељани на основу пресуде нашег војног суда. Према обичним војницима би ће поступак какав је свугдје према ратним заробљеницима, али агенте Гестапоа, паликуће и убице, судићемо као ратне злочинце. Они су у нашој земљи пролили много невине крви и тиме сами себи написали пресуду.

Увече је пред командом места био збор. Искупило се неколико стотина сељака из оближњих села, нешто војника и грађана. Говорили су Фића и поп Владо Зечевих.

Збор је прошао врло добро. Маса је слушала веома пажљиво, не прекидајући говорнике. Само кад је Фића почео да говори о Русији и о Црвеној армији, проломио се пљесак и одушевљени повици, После збора настало је на малом тргу пред командом мјеста народно весеље. Однекуд су се створили Цигани свирачи и засвирали коло које није престало све до касно у ноћ.

У Крупњу сам се упознао са активним поручником бивше југословенске војске Ратком Мартиновићем, он је почетком августа дошао у дотицај с нашим друговима из Ваљевског одреда, али је почео сарађивати с нама тек неки дан. Он је дефинитивно прекинуо са Дражом. Истина, још носи четничку браду, еполете и кокарду, али то су код њега још само остаци прошлости којих ће се овај официр-патриота брзо ослободити.

Мартиновић ми је дуго причао о пуковнику Дражи Михаиловићу. Он је у првим данима капитулације Југославије нашао Дражу у селу Бабљаку, између Сјеверског и Борика, у Источној Босни. С њим је била група официра и жандарма, у свему око двадесет људи. Кад му се Мартиновић, као вођа групе представио, Дража је рекао: „Начелник штаба Армије, пуковник Михаиловић”.

Мартиновић је имао утисак да је Дражи главно да не оде у заробљеништво. Али је убрзо увидео да он има везе с Београдом. Те везе је успоставио љотићевац Владимир Ленац, који је био са оном групом у Бабљаку, доцније је отишао у Београд и био тамо Дражин емисар.

Одмах послѣ напада Њемачке на Совјетски Савез, а нарочито кад је започела партизанска борба, Мартиновић и још неки борбенији људи предлагали су Дражи да нападне Нијемце. Он је то одлучно одбио. Пристао је само да се иде у Босну, „јер тамо Хрвати и Турци врше масовне покоље и треба их све одреда клати”.

Мартиновић је с Једном групом био пошао у Босну. У манастиру Трноша састао се с поп Владом Зечевићем; ту су се договорили да ступе у везу с партизанима ради заједничке борбе против окупатора и његових помагача. Они су се састали са штабом Ваљевског одреда код Мачковог Камена и направили с њиме споразум.

— Добро поручниче, запитао сам Мартиновића, а зар се не бојите што вас је Дража осудио на смрт?

— Какав Дража, презриво је одмахнуо руком Мартиновић, мени је као официру и патриоти савјест мирна: ја се борим против непријатеља, а то није забрањено ни по каквим правилима југословенске војске.

Данас, 26. септембра 1941, започело је савјетовање руководиоца партизанских одреда које је сазвао друг Тито. На њему су учествовали: друг Тито, Александар Ранковнћ - Марко, Ивач Милутиновић, Иво Рибар-Лола; испред Главног штаба Србије: Сретен Жујовић - Црни, Филип Кљајић - Фића, Родољуб Чолаковић; испред Босне и Херцеговине: Светозар Вукмановић - Темпо, Слободан Принцип - Сељо, испред Хрватске: Раде Кончар, Владо Поповић; испред Словеније: Миха Маринко, Франц Лескошек. На њему су такође учествовали команданти најближих партизанских одреда и то: Коча Поповић - Пера, — Посавски одред, Здравко Јовановић, Драгојло Дудић — Ваљевски одред, Небојша Јерковић — Мачвански одред. Друга Кардеља - Бевца очекивали смо три дана; знало се да је он на путу за Београд, али никако није стизао на ослобођену територију.

Савјетовање је отворио друг Тито. Он је укратко изложио међународну ситуацију, а затим прешао на наше проблеме и задатке. Земља окупирана издајом бивших властодржаца. Окупатор поцјепао Југославију на неколико дјелова, желећи да обмане

народне масе угњетених нација бивше Југославије да су добили своју националну слободу. Он распирује шовинистичку мржњу, хушка један народ на други у циљу изазивања братоубилачког рата и узајамног истребљивања наших народа. Један дио бивших властодржаца отворено је ступио у службу окупатора, други дио својим пасивним ставом објективно помаже окупатору. Једини излаз и спасење за наше народе из ове смртне опасности јесте оружана борба на живот и смрт против окупатора и његових помагача. Иначе ће пропасти у крвавој каљузи братоубилачке борбе. Циљ оружане борбе је истјеривање окупатора из наше земље, уништење наших издајника и стварање нове Југославије, засноване на равноправности њених народа и демократији. Око заставе оружане борбе треба окупљати све патриоте Југославије, без обзира на националну и вјерску припадност и политичко увјерење. Та застава мора бити застава братства и јединства наших народа, застава на којој су исписане ријечи „Смрт фашизму — Слобода народу“ Борба ће бити тешка и немилосрдна; тражиће од нас не само храбрости и издржљивости, него и политичке гipкости и далековидости. Али ми ћемо, упркос свему, побједити. Побједићемо зато што ће народне масе, поучене искуством, у све већој мјери спознавати да је наш пут једино праведан и правилан. То потврђују ова два-три мјесеца оружане акције које су већ прерасле у многим крајевима Југославије у прави народни устанак. Побједићемо зато што је на нашој страни Совјетски Савез и остали савезници. Потребно је са још више упорности распламсавати народни устанак, зчвршћивати организационо партизанске одреде, мобилисати нове борце, наоружавати их, чистити градове и села од окупатора и издајника, стварати ослобођену територију, организовати нову народну власт и неуморно политички радити у масама, раскринкавати издајнике и саботере ослободилачке борбе.

Велика је штета што нико није записао те ријечи друга Тита. Он је говорио једноставно и мирно, без крупних ријечи и широких покрета. Али се иза тих једноставних ријечи, изговорених спокојним гласом, осјећала страсност и неукротива борбена воља револуционара, храброст војсковође, мудрост и далековидност државника. Слушајући га, још ми је јаснија и рељефнија постала величина наше борбе и њено историјско значење за народе Југославије. Вјековима изложени иностраним најездама на овом вјетрометном и вулканском тлу, духовно одвојени једни од других под различитим утицајима са стране, обмањивани, угњетавани и експлоатисани од иностраних освајача домаћих силника, трошећи много снаге у борби за бољи и човечнији живот, народи Југославије нашли су се ове тешке и крваве године, благодаревћи злочинској политици једне бестидне клике на ивици пропасти. А гле сад, они се у тај страшни час своје историје дижу на оружје, окупљају се за судбоносни битку у којој ће да се ријеша питање њиховог опстанка и будућности. Велику и свету заставу те борбе ди-

же овај човјек, кога ми пажљиво слушамо у малој соби на Столицама. Он је никао из народних дубина, припремио и организовао за ту битку њену одлучујућу снагу — Комунистичку партију, која сада у овом тешком, али великом времену оваплоћује све најбоље слободарске традиције наших народа, његово осјећање поноса и части, човјечности и правде, његову исконску тежњу за праведним и човјечним ливотом. И осјетио сам понос што сам доживео ове дане, што и ја могу да будем борац у тој великој, Титовој армији.

Послије говора друга Тита представници главних штабова говорили су о ситуацији у Србији, Босни и Херцеговини, Хрватској и Словенији.

О стању у Србији говорио је Сретен Жујовић - Црни. У Србији се оружана борба врло лијепо и некако органски развијала: стварање малих партизанских одреда, њихове ситне диверзије, напади на крупније објекте, на ливу снагу окупатора, што се све слило у народни устанак у западној Србији, који већ захвата Шумадију и Поморавље. У Посавини оперише Посавски одред од преко хиљаду људи и угрожава Обреновац; Мачвански одред очистио је Мачву и води борбу око Шапца; Ваљевски одред, ослободивши Крупањ, блокирао је Нијемце у Ваљеву; Чачански одред истјерао је Нијемце из Горњег Милановца, а њемачки гарнизон у Чачку спрема се да напусти град; Ужички одред ослободио је Бајину Башту, Косјерић, Гучу, Ариље, Ивањицу, Чајетину и блокирао њемачки гарнизон у Ужицу, који се такођер спрема да побегне из града; Први шумадијски одред ослободио је Рудник, На талинце, Белановицу; Крагујевачки одред ослободио је Кнић и загосподарио друмом Чачак — Крагујевац; Јагодински одред озбиљније угрожава друм и жељезничку пругу Крагујевац — Јагодина, а у акције на раскопавању друма и сјечења телефонских и телеграфских стубова иде по неколико стотина сељака. Уопште узевши, наши одреди у западној Србији, Шумадији и Поморављу нарасли су у озбиљну војничку снагу која је притијеснила њемачке и издајничке гарнизоне у свим већим мјестима а из многих среских мјеста потпуно их очистила. Створена је и постепено се шири слободна територија, која сада обухвата читаву западну Србију са неколико непријатељских оаза. Нема тачних обавјештења о развиту борбе у источној Србији. Тамо постоје одреди око Пожаревца и Алексинца, затим на југу, на Јастрепцу, око Ниша и Лесковца. Нико од чланова Главног штаба није био у тим одредима, нити је Главни штаб ухватио с њим непосредну везу. Услови за даљи развитац устанка повољни су, што се види по сталном приливу нових бораца у одреде и по спремности којом нас народ помаже. Извјесну сметњу представљају четници Драже Михаиловића који нису хтели ни да чују за оружану борбу против окупатора, а сад су измилили на бијели дан и у неким мјестима, која смо ми ослободили од окупатора, хоће да се натуре као власт. Је-

дан извјестан дио четника, поучен нашим примјером, учествује у блокади Ваљева, али већина се излежава по селима и живи на терет народа. Засад нас не нападају, али с обзиром на то ко их води, може се очекивати да ће нам пакостити и ометати борбу гдје год буду могли.

О стању у Босни и Херцешвини говорио је Светозар Вукмановић - Темпо. У тим крајевима већ пламти прави народни устанак. Услед усташког терора Срби сељаци у масама су бјежали у шуме да спасу главе. Активисти наше Партије, послани на терен, скупили су их и организовали у одреде и повели у борбу. Пламен народног устанка обухватио је Козару, Грмеч, Петровац, Дрвар, јањ, источну Херцеговину, Јахорину, Романију, Звијезду, Бирач, Озрен и Мајевицу. У западној Босни ослобођен је још 27. јула индустријски центар Дрвар, а у Источној Босни Власеница и Сребреница, док се читава комуникација од Дрињаче до пред само Сарајево налази у нашим рукама. У извјесним крајевима Босне и Херцеговине постоје и четнички одреди: Уроша Дреновића око Мркоњић-Града, Лазар Тешановић у Мањачи; Петра Самарџића у Херцеговини, Аћима Бабића и Јездимира Дангића око Власенице и Сребренице. Они су сметхћа за правилан развитак ослободилачке борбе, јер распирују шовинистичку мржњу, врше терор над муслиманским становништвом и стварају неред на ослобођеној територији.

Раде Кончар и Владо Поповић изложили су ситуацију у Хрватској. У крајевима јужно од Саве, гдје живе Срби у већим масама, као Лика, Банија, Кордун, затим у Славонији, пламти народни устанак и већ су створене прве слободне територије. Устанак захваћа Горски Котар, покреће се у Далмацији, а мали партизански одред дејствује у Срему, на Фрушкој гори. У сјеверним крајевима Хрватске тек су у формирању партизански одреди. У устаничким крајевима Италијани настоје да преко српских петоклонаша разбију устанак на тај начин што српском народу у тим крајевима обећавају некакву аутономију и заштиту од усташа. У вези с тим било је у устаничким редовима извјесног колебања, које се осетило и у Босанској Крајини, али је та криза већ преброђена. Колемљиви елементи издвојили су се као четници, претворили се у издајнике народне борбе и иступају отворено непријатељски против нашег покрета.

Интересантно се развија ситуација у Словенији. О томе је говорио Миха Маринко. Још у априлу мјесецу образована је, на иницијативу Комунистичке партије Словеније „Ослободилна фронта словенскога народа“. Њој су приступили: дио хришћанских социјалиста, демократски дио Сокола и група познатих утицајних културних радника. „Ослободилна фронта“ створила је на читавој територији коју је окупирала Италија мрежу својих организација са центром у Љубљани. Она ужива симпатије и активну помоћ огромне већине словеначког народа, тако да се претворила у праву

државу у држави. Она сабира знатне суме новца које у виду пореза добровољно плаћају и грађани и сељаци; она има у самој Љубљани своје штампарије у којима се илегално штампају листови и леци; она има чак и своје оружане снаге у Љубљани које кажњавају најизразитије издајнике словеначког народа. Као своје формације које треба да се оружјем у руци боре за остварење програма „Ослободилне фронте“, то јест за истјеривање окупатора, уништење издајника и стварање Уједињене Словеније, она ствара партизанске одреде. Тих одреда нема много, њихове акције своде се засад на диверзије и мање нападе на живу снагу окупатора, али с обзиром на политичку снагу „Ослободилне фронте“, услови за њихов развитак и развитак оружане борбе уопште, веома су повољни. На крају Маринко је рекао да и у оним дијеловима Словеније који су од 1918. године под Италијом има услова за развитак ослободилачке борбе и да они већ имају везе с нашим људима у тим крајевима.

Послије извештаја о ситуацији у појединим дијеловима Југославије развила се дискусија у којој су узели учешћа готово сви учесници савјетовања. У дискусији је друг Тито критиковао хрватске и словеначке другове што некако млако приступају формирању оружаных одреда и што тамо још нема правих напада на непријатеља и његову живу снагу. С тиме су се сложили сви присутни другови.

Дискусију је закључио друг Тито који је у свом кратком говору утврдио: прво, развитак оружане борбе потврђује правилност наше оријентације на оружани устанак, који је већ захватио велике дијелове Југославије; друго, потребно је организационо учвршћивати наше одреде, истовремено мобилишући у њих нове борце, уводити у њих жељезну дисциплину, добро их наоружавати, прекаљивати их кроз оружану борбу и тако их оспособљавати за крупније војничке подухвате; треће, потребно је политички радити у масама, објашњавати нужност, смисао и значај оружаног устанка, раскринкавати издајнике и саботере под ма каквом се фирмом они појавили; четврто, потребно је учинити све да дође бар до акционог јединства са оним четничким формацијама чије вођство, конкретно Дража Михаиловић, изјављује да је против окупатора, али које је досад објективно саботирало ослободилачку борбу.

Свој говор друг Тито је завршио овако: „Ово савјетовање има велики значај за даљи развитак народног устанка у нашој земљи. Из излагања другова се види да је народ свугдје спреман на борбу и на жртве. Досадашњи резултати те борбе, нарочито у Србији, Црној Гори и Босни, представљају најбољи доказ да је оријентација наше Партије на оружани устанак народа против окупатора једино исправна и да је народ као такову и прихватио“.

„На овом савјетовању утврђени су и извјесни недостаци у организацији оружане борбе у Хрватској и Словенији. Треба сме-

лије изводити оружане нападе на непријатељске снаге. Такве борбе прекаљују борце и стварају код партизана самопоуздање и одлучност. Дакле, не најприје само диверзије па онда оружани сукоби, већ комбинација јединог и другог облика борбе".

„Ово савјетовање има велики историјски значај за наш покрет, јер ће оно омогућити друговима који се враћају у своје крајеве да организују и руководе овом великом борбом на живот и смртну коју су пошли наши народи на позив Комунистичке партије".

На савјетовању је усвојено да се наше највише руководство оружаним устанком назове: Врховни штаб партизанских одреда Југославије, а руководства у појединим земљама у Југославији: Главни штаб Србије, Хрватске и тако даље. Даље је закључено да основна формација наше војске буде одред чија величина може бити различита, већ према мјесним условима. Он оперише на одређеној територији, а дијели се на батаљоне и чете. На челу одреда стоји штаб у који улазе, командант, политички комесар и замјеник команданта. Тиме је одређена структура одреда за све крајеве Југославије, каква је већ постојала у Србији. Као амблем партизанских одреда одређује се национална застава дотичне нације са црвеном петокраком звијездом на њеној средини. Такву ознаку обавезно треба да носе сви борци партизанских одреда на својим капама. Усвојено је, такође, да се наши борци поздрављају антифашистичким поздравом — стиснутом песницом. Сваки борац приликом ступања у одред мора да положи заклетву, чији је текст написао друг Тито, још док је био у Београду. Он гласи: „Ми, народни партизани Југославије, латили смо се оружја за немилосрдну борбу против крволочних непријатеља који поробише нашу земљу и истребљују наше народе. У име слободе и правде нашег народа, заклињемо се да ћемо дисциплиновано, упорно и неустрашиво, не штедећи своје крви и живота, водити борбу до потпуног уништења фашистичких освајача и свих народних издајника".

Савјетовање се завршило предвече. Ријешено је да учесници који су дошли са стране одмах сутра отпутују на свој терен. Пришао сам другу Титу и замолио га да идем у Босну, јер ћу тамо, као Босанац, бити кориснији него у Србији, у којој иначе има доста одличног руководећег кадра. Он се с тиме сложио.

Вечерали смо у суседној соби кајгане, сланине, јабука и ораха. Расположење је било одлично. Сви смо били задовољни са савјетовањем које нам је још јасније дало перспективу наше борбе и још одређеније поставило наше непосредне задатке. Осим тога, ту су се састали стари другови и познаници са илегалног рада из тамнице, из Шпаније, који су један другом имали шта да кажу. У разговору, шали и пјесми провели смо то последње вече на Столицама.

Највећи дио учесника у савјетовању враћао се на свој терен преко Босне: Миха Маринко, Франц Лескошек, Владо Поповић, Светозар Вукмановић - Темпо, Слободан Принцип - Сељо, Чолаковић, Раде Кончар, који одлази у Загреб, кренуо је у Срем, одакле ће возом даље.

Касно послерије подне појახали смо коње пред командом мјеста у Крупњу и са двојицом курира Ваљевског одреда упутили се у Радаљ. То је прва етапа нашег пута.

Спочетка смо јახали разлоканим сеоским путем, а онда скренули и дохватили се гребена планинске косе којом је ишао добар пјешачки пут. Дан је био топао. Скинуо сам груб и тежак гуњац и пребацио га преко седла. Пријатно је било осјећати свез планински ваздух не само у грудима него и на кожи. Шума и шумарци већ су почели да губе своје једнолично зеленило и да се натапају раскошним бојама јесени.

Јахао сам у колони и размишљао о Србији. Радовао сам се што идем у Босну, али ми је било некако жао што остављам Србију. Некад давно, као дијете и дјечак, јако сам волио Србију. Из свог завичаја, који је онда робовао Аустрији, живио сам да у ведре и јасне дане посматрам Гучево, Видојевицу и Цер како се плаве у даљини. И љети, кад би долазио на Дрину на купање, гледао сам са босанске обале на шикаре и забране са оне стране Дрине као неки нарочити свијет. Отуда, с тих плавих брда, из тих забрана, мислио сам, треба да дођу неки нарочити људи који ће нашој поробљеној Босни да донесу слободу. У својој дечачкој машини замишљао сам те људе као неке добре цинове, који ће проћи кроз нашу земљу са заставама и пјесмом и да ће од тога свим људима у њој бити лијепо, свијетло и радосно. Сјетио сам се како сам био неизрециво несрећан кад сам, у августу 1914, видео прву групу заробљених србијанских војника које су тјерали кроз мој родни град. Ишли су везани два и два, бешумно газећи опанцима по прашњавој улици, док су око њих викали и псовали бркати мађарски хонведи. Био сам несрећан због тога, али нисам престао да верујем да ће они ипак једног дана проћи кроз нашу земљу онако како сам ја маштао.

Аустрија се распала. У Босну је дошла војска у жућкастим униформама и шајкачама, али они нису ни мало личили на оне добре дивове како сам их ја у својој дјечачкој машини замишљао. Приликом њихова доласка било је много галаме, трештала је музика, орила се пијана пјесма, али није било ни радосно ни лијепо. Из Србије су у Босну домилили разни људи: бирократи, сабљаша, политиканти. Без обзира на занимање, готово сви су имали у себи нешто жандармски набусито и понашали се у Босни, жељној слободу и правду, као освајачи. Стога је моја љубав према Србији охладила и ја, из свог завичаја у коме су ме ти људи, који су у име Србије владали Босном, већ почели прогонити, нисам више са заносом гледао на плава брда Србије.

Међутим, за ова три мјесеца, крстарећи по Србији, дошао сам у додир с правим народом, с многим њеним људима, дубоко осетио слободарски дух ове земље и опет је заволио. Истина, не више оном наивном љубављу дјечака, него љубављу свјесном, знајући шта значи напор Србије у борби народа Југославије за слободу.

Већ се било смркло кад смо стигли школи у селу Радаљу, у којој је била смјештена команда Друге ваљевске чете. Дочекао нас је командир чете, мој познаник с Милетине Косе Никола Божовић.

Послије вечере сједели смо у његовој соби и разговарали. Никола се жалио на четнике који вршљају по околини, пљачкају, гшјанче и тероришу народ. Нарочито су се окомили на Муслимане око Малог Зворника. Над тим невиним људима, који одавно живе у Србији и држе се сасвим исправно, четнички олош хоће да се свети за злочине усташа над Србима у Босни. Пред носом им је Дрина и Зворник у коме има усташа, али њима се не иде тамо, јер тамо ваља гинути, а овдје се може без икакве опасности вршити тобожња освета, Никола је говорећи о томе, сав цептао од бијеса. Рекао је да ће се са четницима побити ако буду наставили да узнемирују та муслиманска села. Треба, говорио је Никола, да овдје, пред закрвљеном Босном, покажемо нашу политику братства.

Устали смо рано, умиле се у школском дворишту, доручковали и, опростивши се с Николом, кренули према Дрини. Јахали смо у јутарњој свјежини кроз крупну букову шуму која је сва блистала у роси и одјекивала од птичијег пјевања. Прошли смо кроз село Трешњицу. У једном дворишту видио сам неколико четника. Сједели су за столом, а пред њима печено месо и ракија.

— Куда, браћо! — довикнуо је један дугајлија у огромној црној шубари, заваљеној на потиљак.

— У Босну, да бијемо Швабе и усташе, весело је довикнуо наш курир, који је јахао на челу колоне.

— Ако, ако, одговорио је онај магупски се смијући.

Спустили смо се у један кланац у коме је било хладно и влажно. Стрма путања је ишла коритом неког поточића и била је каљава и клизава. Сјахали смо и, водећи коње, силазили према друму Мали Зворник — Љубовија. Кланац се све више ширио, у њему је постајало светлије и топлије и одједном, пред нама је бљеснула зеленкаста трака Дрине.

Курири су нам рекли да усташе са Дивича, који се назире кроз крошње, пуцају чим се неко појави на овом дијелу друма. Појахали смо коње, изашли на друм и потјерали галопом, тако да нам је вјетар звиждао око ушију. Кад смо пројахали опасну зону,

зауоставили смо коње и пошли кораком. Јахали смо поред Дрине чија је немирна вода, бљештала у јесенском сунцу. Са оне стране Дрине, с Млађевца, чула се пушчана палба. Љепше нас Босна и није могла поздравити.

(Из књиге „Записи из ослободилачког рата“, I, Београд, 1956).

Родољуб ЧОЛАКОВИЋ